

Markku Lehtimäki

Fiktiolla on merkitystä – Richard Walshin haastattelu 16.5.2008

Uudessa kirjassaan *The Rhetoric of Fictionality: Narrative Theory and the Idea of Fiction* (2007) englantilainen kirjallisuudentutkija Richard Walsh Yorkin yliopistosta kirjoittaa fiktionaalisuudesta (*fictionality*) erityisenä retorisena ”resurssina”, joka voidaan ymmärtää varastoksi, lähteeksi ja mahdollisuudeksi. Walshin pragmaattinen ja ei-strukturalistinen lähestymistapa fiktion ja fiktionaalisuuteen korostaa erityisesti kommunikatiota todellisen maailman kontekstissa sekä todellisten tekijöiden ja lukijoiden välillä. Siinä missä Wayne C. Boothin klassinen kertomusteoreettinen teos *The Rhetoric of Fiction* (1961) – johon Walshin teoksen nimi tarkoituksellisesti viittaa – keskittyi tekijän intention, sisäistekijän ja fiktion moraalisten ulottuvuuksien kaltaisiin kysymyksiin, painottaa Walshin näkemys fiktion retoriikasta pikemminkin fiktion tekemisen ja lukemisen käytäntöjä. Fiktion laajalti harjoitettua lajityypillistä tai formaalista määrittelyä enemmän Walshin teorian ytimessä on mainittu fiktionaalisuuden idea. Hänen pyrkimyksensä on kuvata fiktionaalisuutta tapahtumana, joka liittyy fiktion tuottamisen kulttuuriin merkityksiin ja fiktion lukemisen synnyttämiin kokemuksiin. Walsh haluaakin palauttaa fiktiolle ja fiktionaalisuudelle sen erityisen kulttuurisen aseman sekä korostaa fiktiota erityisenä retorisena keinona ja omanlaisenaan merkityksellistämisen tapana.

The Rhetoric of Fictionality on rikas, moniulotteinen ja haasteellinen teos. Sen tekijä tunnetaan kriittisenä ja poleemisena ajattelijana, jonka pyrkimyksenä on monien narratologian vakiintuneiden käsitteiden uudelleenarviointi ja jopa kyseenalaistaminen. Tapasin Richard Walshin Helsingissä 15.–16. toukokuuta 2008 järjestetyn kansainvälisen Monimuotoinen mimesis -seminaarin yhteydessä (Walsh oli yksi tapahtuman pääpuhujista) ja keskustelin hänen kanssaan tarkemmin joistakin hänen teorian ja uuden kirjansa keskeisistä väittämistä.

Markku Lehtimäki: Vuonna 1995 julkaisit kirjan *Novel Arguments*, jossa käsittelet kertomuksen teoriaa ja amerikkalaista metafiktiota. Tuossa teoksessa pohdit fiktion mahdollisuutta esittää väittämiä ja sanoa jotakin todellisesta maailmasta. Uudessa kirjassasi *The Rhetoric of Fictionality* korostat edelleen fiktion – tai tarkemmin fiktionaalisuuden – merkitystä osana kulttuurista keskustelua. Kirjoitat muun muassa, että fiktionaalisuuden teoreettinen ja käytännöllinen merkitys ei ole tullut riittävästi esille viime aiko-

jen kertomusteoriassa, osin johtuen siitä, että tuo teoria on edelleen osittain sidoksissa strukturalistiseen ajatteluun. Voimmeko sanoa, että teet jollakin tasolla eron ”fiktio” ja ”fiktionaalisuuden” välille? Entä mikä tuo ero voisi olla?

Richard Walsh: Näkisin, että fiktionaalisuus ja fiktio eivät ole samoja asioita, jos ajatellaan ”fiktiota” geneerisessä mielessä. Kirjani pyrkimyksenä on osoittaa, että fiktiolla on merkitystä. Fiktiivisellä kertomuksella on erityinen kulttuurinen asema ja tehtävä, ja fiktionaalisuuden käsite on varattu kuvaamaan tätä fiktion erityistä roolia. Vaikka fiktion määrittelyssä muoto, kieli ja tyyli ovat tärkeitä kysymyksiä, fiktionaalisuus on silti selitettävissä pikemmin funktionaalisiin ja retorisiin kuin esimerkiksi formaalisiin käsittein. Fiktionaalisuutta ei myöskään voi selittää semanttiselta tai ontologiselta kannalta; se ei liity niinkään totuudellisuuden kuin merkityksellisyysongelmaan. Tällä tarkoitan sellaista relevanssia korostavaa mallia, joka ei erota fiktiivistä diskurssia tavallisesta, arkisesta tai ”vakavasta” kommunikaatiosta. Toisin sanoen fiktionaalisuuden pragmaattinen teoria ei vaadi, että fiktiivinen diskurssi irrotettaisiin todellisen maailman kontekstista. Fiktionaalisuus ei ole ylittämätön raja maailmojen välillä eikä kehys, joka erottaa tekijän tekstistä; se on lukijan rakentama kontekstuaalinen käsitys, jota tukee se (toisinaan näkyvä) ilmoitus, että tekijän tuottama teksti on tarkoitettu fiktioksi. Näin ollen fiktionaalisuuden retoriikka astuu peliin mukaan aina, kun kertomus tarjotaan tai vastaanotetaan fiktiona. Tässä mallissa – toisin kuin ei-referentiaalisuutta korostavassa formalismissa tai mahdollisten maailmojen semantiikassa – ei suljeta pois mahdollisuutta, että fiktiosta voi saada faktuaalista informaatiota. Fiktio tarjoama tieto ei kuitenkaan ole spesifiä tietoa koskien sitä, mikä on (tai on ollut), vaan käsityksiä koskien sitä, miten inhimilliset jutut toimivat tai, tarkemmin sanoen, miten näitä juttuja voidaan ymmärtää – loogisesti, arvottavasti, emotionaalisesti, mielikuvituksen tasolla. Edustamani fiktionaalisuuden pragmaattinen teoria esittää, että fiktiot voivat tarjota kognitiivista hyötyä – ja tässä näkyy tuon teorian pragmatistinen ulottuvuus. Haluan suhteuttaa oman lähestymistapani tavallisiin fiktion lukemisen kokemuksiin; tutkimukseni fokus on tosiaankin fiktion kokemus – fiktionaalisuus – pikemmin kuin fiktio tai kertomus jonakin ideaalisena objektina.

Markku Lehtimäki: Jos ajatellaan fiktionaalisuutta laajana kulttuurisena toimintana ja kokemuksena ja erotetaan se fiktiosta lajina ja muotona, niin voisiko myös ei-fiktiivisessä kertomuksessa olla mukana tämä fiktionaalisuuden aspekti?

Richard Walsh: Mielestäni ”fiktionaalisuus” ei ole yksinkertaisesti samastettavissa ”fiktioon”, vaan fiktionaalisuus on kommunikatiivinen strategia, jolloin sitä hyvinkin esiintyy jollakin tasolla myös monissa ei-fiktiivisissä kertomuksissa. Lähtökohdaksi voidaan ottaa se, että kaikki kertomukset, niin fiktiiviset kuin ei-fiktiiviset, ovat keinotekoisia konstruktioita. Mielestäni fiktion ja ei-fiktion ero perustuu niiden retoriseen ja pragmaattiseen ulottuvuuteen. Toisin sanoen, fiktio ja ei-fiktio (kun ne esitetään joko fiktioina tai ei-fiktioina) synnyttävät keskenään erilaisia tulkinnallisia responsseja, ne

otetaan vastaan eri tavoin. Fiktio ja ei-fiktio erottelu ei siis ole ontologinen, vaan pragmaattinen; se ei merkitse erottelua referenssimaailmojen vaan kommunikatiivisten pyrkimysten välillä. Jotkut tutkijat, kuten Dorrit Cohn, ovat tehneet melko selkeän kategorisen erottelun fiktion ja ei-fiktion välille jäljittämällä erilaisia formaalisia tunto-merkkejä kertomuksista itsestään. Toisaalta viimeaikaiset monitieteiset kertomusteoriat pyrkivät sulauttamaan fiktiiviset ja ei-fiktiiviset kertomukset, jolloin puhutaan tekstuaalisuudesta ja narratiivisuudesta yleisesti. Itse haluaisin säilyttää fiktion ja ei-fiktion välisen eron, koska pidän tuota eroa kulttuurisesti pätevänä. Se on joka tapauksessa pragmaattinen erottelu ja sillä on enemmän tekemistä kommunikaation ja kontekstin kuin erityisten tekstuaalisten merkkien kanssa.

Markku Lehtimäki: Kenties kaikkein poleemisin ja ajatuksia herättävin ideasi on koskenut kertojan käsitteen problematisointia. Vuonna 1997 *Poetics Today* -lehdessä julkaistu artikkelisi ”Who Is the Narrator?” herätti keskustelua myös täällä Suomessa. Kyseinen artikkeli toimii myös pohjana uuden kirjasi neljännelle luvulle. Vaikuttaa siltä, että olet melko skeptinen kertojan käsitteen ja sen tarpeellisuuden suhteen, vaikka kertojaa on pidetty yhtenä narratologian keskeisimmistä käsitteistä. Oletko sitä mieltä, että henkilön ja tekijän käsitteet riittävät hyvin, kun puhumme fiktiivisestä kommunikaatiosta?

Richard Walsh: Alun perin tuo artikkeli oli eräänlainen ajatuskoe. Halusin koetella rajaa, jonka koin melko keinotekoiseksi. Tällä tarkoitan sitä, että kertojaan ja representaatioon keskittyminen on luonut nähdäkseni keinotekoisien rajan fiktion kuvitteellisten ja informatiivisten piirteiden välille. Artikkelin tietenkin herätti kommentteja puolesta ja vastaan; jotkut kyllä olivat ehdineet ajatella samaa asiaa jo pitkään. Halusin kysyä, miksi kertoja fiktiivisen kertomuksen erityisenä ja fiktion olennaisesti sisältyvänä agenttina on tullut erottamattomaksi osaksi fiktionaalisuuden ymmärtämistä. Lähtökohtanani oli tarkastella uudelleen kertojan käsitettä, sikäli kuin sitä on pidetty rakenteellisesti välttämättömänä osana fiktiivistä esitystä. Omasta mielestäni fiktionaalisuus pitäisi kuitenkin ymmärtää pikemmin retorisessa kuin representationaalisessa mielessä. Oma pragmaattinen ja merkitystä korostava fiktionaalisuuden mallini antaa tilaa sellaiselle fiktion kokemuksellisuuden käsitykselle, jossa ei ole ristiriitaa tekijän diskurssin ja tarinan diskurssin välillä. Juuri tähän liittyen olen pyrkinyt kyseenalaistamaan sen ajatuksen, että kertoja, jonakin fiktiiviseen kertomukseen olennaisesti ja sisäisesti kuuluvana tekijänä, on ylipäänsä looginen – tai edes järkeenkäypä – konstruktio. Gérard Genetten erottelu ekstra-, intra, homo- ja heterodiegeettisten kertojien välillä on esimerkki strukturalistisesta mallinrakentelusta. Mutta tässä mallissa esiintyvät intradiegeettiset kertojat, sekä homo- että heterodiegeettiset, ovat yksinkertaisesti fiktion henkilöahmoja. Heidät representoidaan tekstissä, siksi he ovat henkilöitä. Kuten intradiegeettisten kertojien tapauksessa, myös ektradiegeettis-homodiegeettiset kertojat representoidaan; hekin ovat siis henkilöitä (ajatellaan vain

Huckleberry Finniä). Kaikkein hankalin kategoria onkin niin kutsuttu ekstradiegeettis-heterodiegeettinen kertoja, joka kertoo tarinan kokonaan sen ulkopuolella ”kaikki tietävään” tyyliin, tuntien henkilöidensä ajatukset perinpohjaisesti. Mutta väittäisin että kaikkietävyys ei ole tietynlaisille kertojille varattu piirre vaan nimenomaan tekijän mielikuvituksen ominaisuus. Narratologiassa tämänkaltaisen kertoja on erotettu tekijästä sillä perusteella, että on haluttu korostaa diskurssin kuvitteellisuutta ja on haluttu ikään kuin vapauttaa tekijä fiktiivisen kertomuksen tosiasiaväitteistä. Lähtökohtaisena ajatuksena on siis, että fiktio on ”ei-vakava” puheakti, joka vaatii erottelua todellisten ja ”teeskentelevien” puhujien välillä. Itse näkisin kuitenkin, että tekijät eivät teeskentele olevansa kertovia henkilöihahmoja; sen sijaan he representoivat näitä kertovia henkilöihahmoja. Kun on kysymys fiktiosta, tekijä voi vakavasti kertoa fiktiivisen kertomuksen – kysymys diskurssin totuudellisuudesta tai valheellisuudesta ei ole merkityksellinen fiktiivisen retoriikan näkökulmasta. Lyhyesti: kertoja on aina joko henkilö, joka kertoo, tai sitten kertoja on tekijä. Ei ole olemassa mitään välittävää positiota, jota varten täytyisi konstruoida fiktiivisen kertojan kaltaisia agenteja.

Markku Lehtimäki: Kertojan käsitteen lisäksi näytät suhtautuvan kriittisesti toiseenkin tunnettuun – joskin kiistelyyn – narratologiseen käsitteeseen, nimittäin sisäistekijään tai implisiittiseen tekijään. Kuitenkin tuo käsite on varsin keskeisessä asemassa amerikkalaisessa retorisen kertomusteorian traditiossa (ajatellaan vain Wayne Boothia, Seymour Chatmania ja James Phelania). Merkitseekö sinun mallisi paluuta todelliseen, elämäkerralliseen tekijäsubjektiin?

Richard Walsh: Tekijän elämä ei ole varsinaisen kysymys tai selitysmalli; pikemminkin meidän tulisi kiinnittää huomiota tekijän retoriseen toimintaan, hänen keinoihinsa tehdä fiktiota. Tekijän persoonallisuus voidaan nähdä intertekstuaaliseksi ilmiöksi, jolloin tekijä voidaan abstrahoida kirjailijan koko tuotannosta. Booth kehitti aikoinaan sisäistekijän käsitteen keinoksi puhua tekijän persoonasta ja intentiosta ilman, että tekijän biografia täytyisi ottaa mukaan keskusteluun. Samalla hän asetti sisäistekijän erilliseksi agentiksi tekijän ja kertojan väliin. Olen kuitenkin samaa mieltä Genetten kanssa siinä, että sisäistekijä on tarpeeton käsite, ja olisin valmis menemään Genetteä pidemmällekin väittämällä, että fiktion kommunikaatiossa ei ole tilaa millekään kolmannelle agentille, joka ei ole joko henkilö tai tekijä. Kertojan tai sisäistekijän kaltaisten fiktiivisten konstruktoiden sijoittaminen fiktiivisen kommunikaation rakenteeseen tuottaa ikään kuin suljetun rajan fiktion maailman ja todellisen tekijän todelliseen maailmaan sijoittuvan diskurssin välille. Kun väitän, että fiktiivinen representaatio on itse asiassa tekijän toimintaa, pidän koko ajan mielessä kertomuksen fiktionaalisuuden kysymyksen. Tarkoitukseni on yhdistää kertomuksen sisältö ja taiteellinen muoto, sillä ne ovat molemmat osa fiktion argumentaatiota ja ne molemmat kuuluvat fiktion retoriiseen varastoon. Käytän kirjassani myös metaforaa romaanikirjailijasta ”mediumina”. Kirjailijan luovuus ja alkuperäisyys on aina suhteellista, välittävää toimintaa; kirjailijat

usein myös itserefleksiivisesti pohtivat omaa kirjoittamistaan, ovat tietoisia siitä, sen mahdollisuuksista ja rajoista. Ajatus kirjailijasta välineenä auttaa myös historiallistamaan fiktion tuottamisen kysymyksen.

Markku Lehtimäki: Nyt kun olemme mimesistä käsittelevässä seminaarissa, voimme lopuksi ottaa esille kysymyksen mimesiksestä. Vuonna 2003 julkaisit *Narrative-lehdessä* artikkelin ”Fictionality and Mimesis”, ja uudessa kirjassasi on myös luku, joka perustuu tähän artikkeliin. Mikä mielestäsi on mimesiksen käsitteen merkitys ja relevanssi tänä päivänä? Tarvitaanko fiktion teorioissa edelleen mimesiksen käsitettä? Vai ovatko fiktio ja mimesis sama asia, kuten jotkut tutkijat tuntuvat asian näkevän?

Richard Walsh: Tässä seminaarissa on esiintynyt kiinnostavia ja monipuolisia puheenvuoroja liittyen mimesikseen, ja on hyvä asia, että mimesis-keskustelua pidetään yllä. Näkemykseni mukaan viimeaikaisissa fiktion teorioissa mimesis on joko saatu tarkoittamaan kaikkea kertovaa esitystä tai sitten se on eliminoitu kokonaan teoreettisesta keskustelusta. Mimesis ikään kuin on menettänyt keskeisen roolinsa fiktion fiktionaalisuuden kuvaamisessa. Mutta jos fiktionaalisuus säilyy tarpeellisenä käsitteenä, silloin me tarvitsemme myös mimesiksen uudelleenarviointia; mimesiksen avulla voimme ehkä ymmärtää fiktionaalisuuden erityistä retorista merkitystä. Fiktiosta puhuttaessa mimesistä ei pidä käsittää referentiaalisiksi representaatioksi siinä mielessä, että se viittaisi johonkin jo olemassaolevaan, kuten ei-fiktio tekee. Toisin sanoen fiktiiviset oliot eivät edellä fiktiivistä kertomusta, vaan syntyvät sen pohjalta. Fiktiivisten maailmojen teorit suhtautuvat kriittisesti sekä strukturalistiseen kielikäsitteeseen että mimeettisiin käsitteisiin fiktiivisestä representaatiosta. Tämä kritiikki mimesistä kohtaan on toki ymmärrettävää, sillä mimesis on ilman muuta ongelmallinen käsite. Fiktiivisten maailmojen teorit ovat nähdäkseni kuitenkin puutteellisia niiden kyvyssä selittää fiktion retoriikkaa. Lukijathan eivät voi tyytyä yksinomaan konstruoimaan fiktiivisiä, autonomiseksi rajattuja kuvitteellisia maailmoja, ikään kuin tämä tuottaisi jo sinällään riittävää tyydytystä; lukijoiden pitää pystyä myös arvioimaan noita maailmoja, tuomaan ne osaksi omaa kokemustaan ja ymmärtämystään todellisesta maailmasta. Esimerkiksi Aristoteleen formula historian ja fiktion erosta on murentunut mimesiksen uudemmissa teorioissa. Mutta jostakin syystä käsite on kestänyt aikaa, ja tämä liittyy varmasti siihen, että sen avulla voidaan selittää jotakin fiktion laajemmasta kulttuurisesta merkityksestä. Paul Ricoeur antaa mimesikselle keskeisen aseman omassa kertomusteoriassaan, jossa hän korostaa myös sen prosessiluonnetta. Hän puhuu mimesiksestä ”rakentumisena” (*configuration*) pikemmin kuin jäljittelynä. Rakentuminen merkitsee juonen tekemistä, synteesiä, luovaa tekemistä. Mimesis ei niinkään liity kertomuksen sisältöön, representaatioon tai referenssiin; kyse on enemmän tekemisestä ja toiminnasta. Juuri tässä mielessä mimesiksen käsite on edelleen merkityksellinen, kun puhumme fiktionaalisuudesta.